

РЕЦЕНЗИИ / REVIEWS

Елена ГЕТОВА

(Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“)

**ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД
ИЗСЛЕДОВАТЕЛЯ НА ДЕТСКАТА ВЪЗРАСТ**

(Надя Данова. *Как е живяна и как е мислена
детската възраст от българите (XVII – XIX век)*.
София: Парадигма, 2023. ISBN 9789543265091.)

Elena GETOVA

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

**CHALLENGES THAT A RESEARCHER
OF CHILDHOOD FACES**

(Nadya Danova. *How Childhood Was Lived and
How Childhood Was Viewed By Bulgarians (17 – 19 Centuries)*.
Sofia: Paradigma, 2023. ISBN 9789543265091.)

Книгата на професор Надя Данова поставя своя читател пред сериозно изпитание. Дори професионално и емоционално ангажираният специалист по история на възрожденската култура и литература остава за дълго време смълчан пред огромния труд, вложен в написването на тази монография.

Истината е, че всъщност ние, читателите на написаното от Надя Данова, държим в ръцете си не една, а две книги. Първата, която обема повече от 160 страници и която бихме могли да мислим като въведение в основния изследователски проблем на научното дирене, включва също две равностойни като научна тежест части – едната е

посветена на началото и развоя на научната дисциплина *История на детството и детската възраст*, а другата предлага задълбочени и информативно плътни обзори на мисленето и отношението към детето от Античността (гръцката и римската), през Средновековието и Ренесанса до Просвещението и Модерните времена.

Интригуващо е да узнаем от книгата на професор Данова, че науката, занимаваща се с историята на детството, датира съвсем отскоро. Обособяването ѝ като самостоятелна дисциплина започва едва от 60-те години на миналия век с основополагащия опус на френския учен Филип Ариес „Детето и семейният живот при Стария режим“. Това е едно наистина все още ново изследователско поле; някои от тезите, лансирани в неговите рамки, предстои, както доказва в своя преглед авторката на книгата, да бъдат допълвани или опровергавани, а самата дисциплина вероятно тепърва ще се налага и като имаща практическа приложимост и ще се интегрира в програмите на различни научни институти.

Да, детето не от вчера е обект на изследване, но науката за детската възраст и за осмислянето ѝ от зрелите хора е твърде различна от педагогиката и детската психология, от педиатрията и от академичното занимание с детската литература. С какъв тип проблематика се ангажира новото дисциплинарно поле? (В него понастоящем има „места“ на предизвикателни липси, които ще бъдат запълвани чрез труда на идващите поколения хуманитаристи.) Преди да се фокусира конкретно върху това как е живяна и как е мислена детската възраст от българите между седемнадесетото и деветнадесетото столетие, Надя Данова създава многоизмерна представа изобщо за търсенията и постиженията в специфичната научна територия; тъкмо на този фон много по-аргументирано и адекватно биха могли да се разглеждат локалните особености на българското познание за детската възраст от епохата на Възраждането. Някак без тази т.нар. от мен *първа книга в книгата* на професор Данова – въпросната „книга в книгата“ очертава профила на науката за детската възраст и представя историческа хроника на мисленето върху детството от древността до европейската модерност (тук е включен и преглед на практиките в отглеждането и в отношението към децата през Руското средновековие, както и при сърби и гърци) – няма как да провидим особеностите на българското отношение към детската личност. В същото време непрекъснато осъществяваните в тази въвеждаща част съпоставки между, от една страна – собствено европейското

(исторически динамично) разбиране по проблематиката, и от друга – европейското като вече усвоено, приспособено, тълкувано в образователните възгледи на нашите възрожденски деятели от обглеждания период, подготвят читателя за следващото детайлно изложение.

Това изложение кореспондира директно със заглавието на книгата на професор Данова. Тази „втора книга в книгата“ – в своите над 420 страници – отговаря на наглед семплия въпрос какво е да си българско дете през XVII – XIX век.

В лицето на професор Надя Данова Българското възраждане винаги е имало своя прецизен, отговорен, вдъхновен и вдъхновяващ изследовател; и новата ѝ книга проявява енциклопедичната мащабност, присъща на всичко, написано от изследователката. Присъщият на Надя респект към точността на фактите и стореното от предшествениците, скрупульозността при издирването и на най-малкия детайл, доизясняващ картината на разглежданата епоха, богатството на обработената разноредова информация правят труда на професор Данова основополагащ за една неизследвана (или малко изследвана) у нас тематична зона. Но и нещо повече: наистина в ръцете си държим енциклопедия на Българското възраждане – впечатляваща реконструкция на разнообразните съдържания (събития, личности, идеи, текстове, практики) на живота на сънародниците, какъвто е в немалък времеви отрязък. Разноликостта на възрожденската епоха отдавна е сочена като ключова нейна характеристика, но тази книга успява да ни поразя с новостта на прецизно издирените и щателно подредените доказателства и аргументи в подкрепа на споменатата визия.

Предсказуемо и естествено е един учен специалист по история на Балканите да се позовава на разнообразни източници не само на „големите“ европейски езици (английски, френски, немски, руски), но да ползва и фондове и библиографски сводове на гръцки, румънски и сръбски. Работата с текстове на именно тези езици в немалка степен е предопредила свободата, убедителността и внушителния мащаб на аргументираното съпоставително проучване на Надя Данова, както и на задълбочените ѝ изводи.

И читателят – профилиран специалист по Възраждане, е респектиран от множеството ракурси към интерпретираните феномени, които ракурси предлага втората част на книгата. Тя започва с хронологическо представяне на първите книжовници от седемнадесетото столетие, интересувайки се и от това как в написаното от тях при-

състват детето и детската възраст, за да стигне до разглеждането на фигури и текстове от по-ново време. В тази част от книгата са интегрирани студии за писателските практики на Петко Славейков, Любен Каравелов, Христо Ботев, а и за просветители като Анастас Кипиловски, Сава Доброплодни, Рашко Блъсков, Гавриил Кръстевич, вероятно по-малко познати на широката читателска аудитория. Веднага трябва да подчертаем, че в тази втора обемна част от книгата на професор Данова са вместени и коментирани малко известни или неизвестни не само за широката публика, а и за специалистите писмени свидетелства за отношението на възрожденските просветители към децата.

Освен това всяка една от разностранно информативните „речникови статии“ за ред възрожденци борави с много обемен набор от факти за конкретния деятел и за неговия книжовнически и житейски път. Тоест научната задача да се изследват детепознанието и тематизирането на детето в книжовното наследство на десетки възрожденски творци, тук се оказва претекст книжовното им наследство да бъде преоткрито, препрочетено и ситуирано в нова изследователска светлина – тъкмо това е постигнала книгата на Надя Данова.

Четейки тази книга, непрестанно асоциираме прецизността и вгледаността ѝ и в най-незначителния детайл от картината на проучваната епоха с изследователския маниер, присъщ на школата „Анали“ и на нейните най-видни представители (неслучайно в тома е цитиран Фернан Бродел). Точно това внимателно вглеждане в детайлите е помогнало например дори в портрета на добре познатия ни Петко Славейков да се появят нови щрихи – нови щрихи към представата ни за него като учител и педагог. (Позовавайки се на спомени на съвременници на дядо Славейков, Надя Данова все пак запазва своята лична позиция и си позволява емоционално да сподели резервираността си спрямо някои подробности от въпросните свидетелства, които подробности дискредитират видния възрожденски поет и публицист като твърде строг учител.)

Въпреки че е редно да оставим бъдещите читатели да потънат в изпълнените с безкрайно любопитна информация страници на Надя и сами да направят своите изводи, ще избързаме и ще обърнем внимание на онова, което авторката формулира като обобщение във финалните страници на своя труд. Огромната проучвателна работа довежда и до тревожното усещане, че за един много дълъг времеви период дори и у интелектуалци, философи и инак напредничави мислители

отсъства съзнанието за спецификите на детската природа, на детската физика и психика. Насилието над деца, експлоатацията на детския труд, високата детска смъртност, тежките заболявания и малформациите при децата, трудното им оцеляване между раждането и първата им година – мисленето за всичко това, отношението към него са почти константни в различните епохи, независимо дали става въпрос за суровата култура на Античността, християнизираното Средновековие, Ренесанса или индустриализирания XIX век. Всички тези периоди са белязани от маргинализацията на детската личност, от липсата на специални грижи за детето и на институции, които наистина с действията си да гарантират защитата на сираци, бездомни и страдащи деца. Жената, майката, родилката също са подложени на строги дискредитиращи ги процедури, които целят да утвърдят през епохите доминацията на бащата в семейството и неговите неограничени права над живота и смъртта на детето, а и на жената. Промените в манталитетен план (защото книгата на професор Данова може да бъде четена и като история на манталитетите от посочените в заглавието на труда столетия от европейската история) са доста бавен, мъчителен, срещащ непрестанна съпротива процес на хуманизация и модернизиране. Детецентристкото мислене ще се окаже всъщност твърде късна за осъвременяващата се Европа придобивка.

Как към тази придобивка все пак се опитват да крачат (или пък не) от XVII до XIX век на континента, на Балканите, в Русия – за това разказва книгата на Надя Данова. Тя проследява миграциите на идеи от един географски и социално-политически (а и религиозен) ареал към друг чрез превода (преноса) на конкретни философски трудове или специфични доктрини, на политически декрети или педагогически съчинения. Това неимоверно богатство от преливащи и пренасяни през границите на територии и епохи мисловни практики е побрано, показано е под „покрива“ (под корицата) на изследването на професор Надя Данова върху разбиранията относно детето и детската възраст. Съдържащо две почти самостоятелни книги, както посочихме в началото на този текст, изданието, което коментираме, всъщност е цяла своеобразна библиотека, в която се срещат множество книги и автори, сговорени заради търсенията на изследователката – наш съвременник.

Всеки рецензентски текст, на първо място, словесява един много личен досег с обмисляната от рецензиращия творба. На второ място, настоящият преглед не би могъл да представи със задоволи-

телна изчерпателност внушителните резултати от така мащабния най-нов проект на професор Данова. Отзивите за нейния труд със сигурност ще се множат, а препрочитането му отново и отново ще ни носи радост и удовлетворение.

Associate Prof. Elena Getova, PhD
Paisii Hilendarski University of Plovdiv
Plovdiv, Bulgaria
e-mail: egetova@uni-plovdiv.bg
<https://orcid.org/0009-0009-9817-1513>